

The article analyzes the means, expressing different types of assessment, in the novel by V. Aksenov "The Island of Crimea": semantic groups of evaluation words, conceptual, abusive, vulgar lexicon, vulgarisms, slang words, occasional youth slang of the island of Crimea used in the evaluation function, as well as evaluative means of derivation (evaluative suffixes, abbreviation etc.), which often create ironic and derogatory sense. Evaluation means reflect the artistic worldview of V. Aksenov, characterize his idiostyle.

Key words: evaluation, evaluative, evaluative lexicon, idiostyle, V. Aksenov.

УДК 811.161.2

Шуляк Світлана Андріївна

кандидат філологічних наук, доцент

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

м. Умань. Україна

E-mail: shulyak_svitlana@ukr.net

ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВЕСНИХ ФОРМУЛ У МАГІЧНИХ ТЕКСТАХ ЗАМОВЛЯНЬ

Мова фольклору посідає особливе місце серед різновидів художньої творчості, має потенціал архаїчних світоглядних ідей, культів та обрядів. Дослідження українських замовлянь є актуальним, адже в них віддзеркалюється мовна картина світу нашого народу.

Українські замовляння студіювали В.Г. Антонюк, В.В. Берковець, М.Г. Василенко, В.Ф. Давидюк, М.К. Дмитренко, П.П. Єфименко, В.В. Жайворонок, А.В. Ковалевська, Л.М. Копаниця, В.М. Мойсієнко, М.Н. Москаленко, М.О. Новикова, О.А. Остроушко, О.Д. Павлов, В.П. Петров, А.С. Слухай, О.А. Соляр, А.І. Темченко, О.Є. Хомік, Т.М. Шевчук, В.Ф. Ятченко та інші мовознавці.

Л.М. Копаниця підкреслює, що оскільки фольклор наділений властивостями зберігати давні за своїм походженням смисли і образи – міфологічні, історичні, саму усну традицію слід визнавати за спосіб збереження, трансляції і відтворення повідомлення, інакше кажучи – як інформаційний канал [6, с. 127].

Магія текстів замовлянь характеризується як певний вплив на навколишній світ за допомогою дій, які не несуть фізичного характеру. Неперсоніфіковані сили, за уявленням магії, керують світом, а той, хто їх знає, має надзвичайний вплив на все. Так само знання хвороб, болячок надає тому, хто промовляє магичний текст, владу над напастями, як-от: *Ляку поки я не знала – не шептала, / Стала знать – стала шептать: / Подумані, погадані, пристрітні, приговорні, / Мужські, женські, дівочі, парубочі, / Курячі, гусячі, звірячі, скотячі, / Вітряні, зоряні, водяні, огняні!* [1, с. 36-37]; *Добрий день, солодка болячко безверха, / Чого ти розходилась, / Чого ти розбушувалась? / Поки я тебе не знала – / Я тебе не виговорала, / А тепер я тебе знаю і виговораю: / Розійдися, розсійся й розтупися / З кості, з жил, з (ім'я) живота!* [1, с. 57]; *Поки я тебе не знала, поки ти стояла, поки ти буяла. Стала я тебе знати, стала тебе з костів виганяти* [2, с. 67].

В.В. Жайворонок визначає магію як сукупність дій і слів, які, за народними уявленнями, мають чудодійну силу; чаклунство, чарівництво; магію ділять на *імітативну* (коли виходять з того, що подібне діє на подібне, наприклад, щоб викликати дощ, ллють воду або кидають у воду; щоб убити ворога, нищать його образ) та *симпатичну* (коли виходять з того, що частина впливає на цілісне, наприклад, нищачи волос чи зуб ворога, можна завдати йому великої шкоди; вимовляючи ім'я особи, можна здобути владу над нею); із середньовіччя відома *біла магія* (коли використовують таємничі сили природи на користь людини) і *чорна магія* (яка послуговувалася нечистою силою на шкоду людині); у переносному розумінні – щось загадкове, незрозуміле; прикметник – *магічний* – який

стосується магії (*магічні дії, магічні числа, магічне коло*, що вберігає від нечистої сили); у переносному розумінні – надзвичайно сильний, непереборний; чарівний, чудодійний [4, с. 348].

О.Є. Хомік зазначає, що характерними мовними засобами досягнення ілокутивної мети в основній частині оберегових замовлянь є формули різного типу, виражені у властивих своїх різновидах [7, с. 16].

Мета нашої статті – вивчити функціонування словесних формул у магічних текстах українських замовлянь. Досягнення поставленої мети стає можливим за умови виконання таких завдань: визначити типи словесних формул та проаналізувати частотність їх уживання; з'ясувати структуру досліджуваних елементів; виділити основну семантику, яка притаманна магічним формулам; виокремити найбільш продуктивні постійні епітети щодо позначень досліджуваної лексики; визначити місце і роль магічних словесних формул у картині світу українців.

Приклади українських замовлянь подаємо в тих формах, у яких вони трапляються в досліджуваних текстах.

Зміст **формули побажання** зводиться до ритуального дарообміну між виконавцем замовляння та його адресатом [7, с. 16], як-от: *Тобі, місяцю-князю, світити-жмуритися; мені, красній діві, нічим не журитися. Тобі, місяцю-князю, ясененько світити; мені, красній діві, добре походити. Тобі, місяцю-князю, сонце зустрічати; мені, красній діві, солоденько спати* [5, с. 9]; – *Місяцю-князю, дай тобі, Боже, підповня, а мені здоров'я* [2, с. 130]. Найчастіше такий обмін відбувається з місяцем, адже цей астральний образ, закорінений у давні міфологічні пласти, символізував життя, світло, любов, постійне оновлення, безсмертя, вічність, чоловіче і жіноче начало – Матір-Велику Богиню, царицю небесну; князя, парубка, козака, нареченого [3, с. 108].

Основу **формули залякування** становить попередження, наприклад у замовлянні укусу змії: – *Гадине-царице, повиймай зуби, бо буде тобі те, що тій жінці, що проти неділі у суботу прала, муку придбала, та буде ж тобі те, що тому чоловікові, що проти неділі у суботу рубає дроба* [5, с. 101]; кровотечі: – *Стій, кров, зупинись, не йди, / бо тобі так буде, як тій молодиці, / що в неділю до обіда хліб пекла* [2, с. 80]; *І кажу тобі: стань кривава, а як не станеш, то буде тобі тее, як тому чоловікові, що в неділю до служби Божої в гаї дроба рубає; як тій жінці, що в неділю на городі до служби Божої моркву копає* [2, с. 95]. Такі елементи залякування мають за основу народні уявлення про дні тижня, кожен з яких має певне символічне значення та визначає, наприклад заборонені дії, або ж навпаки, як-от у замовляннях-проханнях, порівн.: *Помолюся я Господу Богу / І святому Миколаю, / Всіх святих на поміч призиваю, / Святого **вівторка** прохаю – / Станьте всі в поміч!* [1, с. 49].

Семантика «розсічення», «руйнування» притаманна **формулі знищення** у таких текстах: *Я тебе викликаю, я тебе розсікаю. Тут тобі не бувати, червоної крові не пити, жовтої кості не ломити, народженої не сушити* [2, с. 36]; *Я вас замовляю, на вітри відсилаю і мечем засікаю* [2, с. 120]; *Ми тебе, бешиху, ціпами розмолотимо, граблями розгребемо, лопатами розкидаєм, а мітлами розметем, тут тобі на рабі Божому не бути, тіла не рвати і не сушити, кості не ламати, крові не пити* [2, с. 161]; *Буду я тобі пекельну смолу заливати, буду тобі залізом очі запікати, буду тебе молитвами закликати, буду тебе з християнської віри висилати* [2, с. 67].

Формула відсилення утворена за допомогою дієслова у наказовому способі та обставини місця, як-от: *Я тебе висилаю, / Де ясне сонце не сходе, / Де курячий слух не заносе, / Там скоренися, / Там звеселися, / Од мене одчепися. / Тьху! Згинь, пропади! / Де взявся – туди йди!* [2, с. 49]; *До заходу сонця я тебе засилаю, / Я тебе змовляю Божими словами, / Своїми трудами, гострими мечами: / Тут тобі не стояти, тіла не ламати, / Червоної крові не пити, / Білого тіла не в'ялити!* [1, с. 40]. Ця формула відображає реальне відсилення хвороби, як-от на яйце викачують переляк: *Де ти взявся? / Чи ти з вітру, чи з води, / Чи ти з сонця, чи з поганих людей – / То я тебе вимовляю, / То я тебе*

вижену! / *Ти звідусіль убирайся, / Ти тут не розпоряджайся, / Ти в оце яєчко вкачайся* [1, с. 41]. Частотними є замовляння, в яких болячку відсилають за вітром і за димом, наприклад: *Тут тобі не стояти, серденько не нудити, / Голівоньки не бити, / Червоної крові не пити, / Білого тіла не в'ялити, / Жовтої кості не сушити, / а йди собі на сухі ліса, / на болота, на очерета, / Де вітер не віє, де сонце не гріє, / Де курячий глас не заходить. / Від народженої, молитвеної, / Хрещеної (ім'я) / З хати – вітром, а з двору – димом* [1, с. 51]; *Тепер я тебе вишиптую, викликаю і за димом пускаю* [2, с. 160].

Формула неможливого містить елементи як – тоді, коли – тоді та є зіставними частинами складнопідрядного речення у замовляннях кровотечі, наприклад: *Сіяла баба на камені рожу. Як та рожса зійде, тоді (називати на ім'я, як звуть того, що уріжеться) у того кров піде* [2, с. 72]; *На Осіяньській горі там стояв колодязь камінний; туди ішла дівка камінна, камінні й відра, камінний коромисел, камінна вона вся; коли вона відтіля води принесе, тоді з родженого, нахрещеного раба Божого (...) кров потече* [2, с. 75]; у замовляннях зубного болю: *У землі черв'яки, у воді жуки, / У небі місяць. / Коли вони зберуться, / Щоб рахувати гриби у лісі, / Тоді нехай і болять / У раба божого (ім'я) зуби. Амінь* [1, с. 66]. Конструкція як – так також є частиною формули неможливого у замовному тексті на кшталт: *Як цьому залізу колоском не бувати, / так і (ім'я) рожси, бешихи / І болячки не знати* [1, с. 58-59].

Близькою до формули неможливого є **формула обману**, яка функціонує у діалогічному тексті замовляння перелогів, наприклад: *«Ішла святая Пречистая золотим мостом і стріла на золотім мості тридев'ять пахолів; стала їх стрікати, стала їх питати: «Тридев'ять пахолів, де бували? Що ви чували?» – «Ми бували за синім морем і там чували і видали: кінь коня законив, вол вола заволив, баран барана забаранив, козел козла закозлив, гусак гусака загусив, півень півня запівнив, селех селеха заселехив». – «Брешете ви, тридев'ять пахолів! Неправда се єсть ваша!»* [2, с. 97].

Лексеми замок і ключ, а також дієслова, які містять семантику «замикання» становлять основу **формули замикання**: *Летіла ворона через море, / ключі загубила. / Божса Мати йшла, ключі знайшла, / море замкнула, / кров замовила* [2, с. 78]; *Встань собі, встановись, / Золотим поясом пережись, / Золотими ключами замкнись* [1, с. 64]; *Білого тіла не в'ялити, / Червоної крові не смоктати, / Жовтої кості не сушити. / Замок замикаю, / Стелями забиваю, на нетрі зсилаю, / Де вітер не віє, сонце не гріє* [1, с. 39]. Словосполучення замком замикаю швидше є навмисним повтором слів із тотожним значенням та надає тексту замовляння переконливості у невідворотності і правильності сказаного.

Формула обміну найчастіше функціонує у лікувальних замовляннях (зубного болю, дитячої плаксивиці), наприклад: *Не йду я лісом, а чистим полем. Наперед мене біжить заєць: «Сірий зайцю! Де твої зуби? Візьми мої, а дай свої!»* [2, с. 125]; *Візьми ти мою лихую хворість, а мені дай здоровля крєпке, як криця, а біль занеси з собою під небо, під хмари, в далеку даль, від хрещених людей* [2, с. 126]; – *Добрий вечір вам, кури зозулясти, кури попелясти, кури черні, кури білі, візьміть собі плаксивиці, крикливиці, а народженому младенцю (ім'я) нашіть сон зо всіх сторони, зо всеї птици по половинці* [2, с. 203]. Характерними у таких текстах є зоолексеми, як-от: заєць, кури та ін.

Звертання до Бога, Матері Божої та святих є невід'ємним елементом **формули заклинання**, яка проявляється в інтонаціях прохання, вимоги чи наказу, як-от у таких текстах замовлянь: *Святий Антип'ю, зціли зуби й немоці* [2, с. 131]; *Господу Богу помолюся, Матері поклонюся, усім печерським, усім силам небесним, станьте у помочі!* [2, с. 140]; *Свята Марія Божса, явися нам. / Возьми цього хрещеного, молитвеного (Івана), / Цю чорну слабость вижени, / бруд з тіла видави / чистим хрестом животворящим* [2, с. 145]; *А тепер святий Ілію, святий Михайле і святий Міколаю, будьте мені на рахуночку. Амінь* [2, с. 149]; *З чим народився раб Божий (ім'я) / – Тим і хворів раб Божий (ім'я): / Тепер ти не хворітимеш!* [1, с. 31].

Формула прокльону має у своєму складі сполучник *щоб*, як-от у замовлянні епілепсії: *Щоб тебе ножем стинало! / Щоб ти держалася, як пісок на вилах! / Пху, пху, пху! / Щоб ти тремтіла, як клоччя на веретені! / Пху, пху, пху! / Щезай, пропадай і ніколи не вертай!* [2, с. 142].

Формула запрошення складається з кількох частин: 1) формули звертання, яка дозволяє суб'єкту замовляння встановлювати контакт із потойбічним світом; 2) власне запрошувальної формули, яка містить імператив дієслова зі значенням «іди, приходь», а також часові, локативні та об'єктні уточнення, причому локативні обставини, зазвичай, виражені займенником із прийменником – *до нас*; 3) заборонної формули, що будується на протиставленні часових обставин і оформлюється як причиново-наслідкова конструкція (*а коли...то; як...так*) [7, с. 16] та функціонує у текстах на кшталт: *Добривечір вам, плаксивиці! Просять вас крякавки на вечорниці* [5, с. 24]; *На синьому морі лютий змії реве. «Чого ти, лютий зміє, реवेश?» – «Бо нема мені чим моїх діток годувати». – «Йди ти, лютий зміє, до (...) в двір, візьми від раба Божого (...) молитвованого, хрещеного, миром мурованого люту кров і будеш мати чим діток своїх годувати»* [2, с. 108].

Формулу оберегання або недопущення представляють замовляння, в яких присутні дієслова з «охоронною» семантикою, наприклад: *Сила Божя буде укріпляти, / Ангели-хранителі будуть охороняти, / А роджений, хрещений (Сергій) / Здоров'я буде мати / І ніякого горя не знати* [2, с. 188]; *Сьогодні не п'ятниця, / так цій ранці-ввці / не відранюватися* [2, с. 182]; *Коли замовляла, то братів прохала: «Брати мої рідні, не проливайте крові червоної, бо кров іти перестане, а п'ятниця й неділя щотижня настане»* [2, с. 89]; *Господи, благослови мені рабу Божому (...) сіє слово говорити і в добрий кінець привести!* [2, с. 97]. О.Є. Хомік зазначає, що структурна модель цієї формули може мати такий вигляд: звертання до надприродної істоти + дієслово у наказовому способі зі значенням „уберегати”, „благословляти”, „недопускати” тощо у 2 особі однини доконаного виду + займенник (кого) і/або від кого [7, с. 17].

Формула магічного огородження зустрічається у замовлянні пристріту дитини: *Іду поміж люде, нічого не буде; попереду січ, а позаду міч: січем одсічуся, мічем одоб'юся, я нікого не боюся* [2, с. 193], а також у громадських та побутових замовних текстах, як-от: *Іду я на суд: сонце в лице, місяць в плече. Зорею підпережуся – нікого не боюся* [2, с. 309]; *Іду я з дарником і з паскою, – до мене пани з доброю ласкою; я зорею підпережуся, та нікого не боюся* [2, с. 308]; *Ти, Місяцю. Ясний, / Ти, Місяцю, прекрасний, / Ти, Місяцю, дорогий, ти, Місяцю золотий; / Я Місяцем обгорнуся, / Зорькою підпережуся, / І своїх ворогів-супостатів не боюся!* [1, с. 44-45].

Фольклорний текст може бути безпомилково ідентифікований за наявністю подібних постійних слів або групи слів, що набувають характеру традиційних мовних стереотипів; стійкі образно-поетичні означення предметів і явищ, які переважно зустрічаються при словах і немов зрослися з ними, стали постійними, вказують не просто на найбільш сталу рису предмета, а свого роду ідеальну (тихий Дунай, червона калина, чорні брови, синє море, буйний вітер, широкий степ, ясний сокіл, бистрії ріки, зелений луг, чисте поле) [6, с. 133-134]. У текстах українських замовлянь зустрічаємо такі постійні епітети, як-от: *На синьому морі, на червоному камені / Матір Божя стояла, / Всі пристріти і дання одговоряла; / Посилала бризги по синьому морю* [1, с. 44]; *На синьому морі Ісус лежав; Там Спаситель спочивав, / Золотом хрести випрямляв* [1, с. 69]; *На синьому морі, на залізнім току – там залізна баба, а в той баба – сім дочок, а в тих семи – також по сім. Вони одмовляють і отговорюють од крові, і од кров'яної, і водяної, і вітряної кровсаницю попивають, молошницю поїдають* [2, с. 82]; *По синьому морю корабель пливе, на тому кораблі три пані сидять, одна пише, а одна читає, а третя враз вставляє* [2, с. 104]; *Тільки чорний ворон літає – / Хай він це горе об чорну скелю розбиває!* [1, с. 48]; *Підходжу під ясний місяць, / Під дрібні зірки, / Де в чистім полі / Стоять три тополі* [2, с. 15].

Отже, у текстах українських замовлянь функціонують такі словесні оберегові формули: побажання, залякування, знищення, відсилання, неможливого, замикання, обміну, заклинання, прокльону, обману, запрошення, оберігання або недопущення, огороження. Кожна з досліджуваних формул має особливу структурну модель, чим і відрізняється від інших. Магічним формулам притаманна семантика «розсічення», «руйнування», «оберігання», «дарообміну», «захисту» тощо. Найбільш продуктивними постійними епітетами щодо позначень досліджуваної лексики є сине море, чорний ворон, ясний місяць, дрібні зірки, чисте поле. Словесні формули, які функціонують у текстах українських замовлянь, відображають картину світу нашого народу. Перспективним є вивчення впливу фольклорної мови на формування ментальності наступних поколінь.

Література

1. Вербальна магія українців / Вступ. сл. Л. Дунаєвська ; авт. передм. О. Павлов ; упоряд. та приміт. Т. Полковенко, В. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 98 с.
2. Ви, зорі-зориці...Українська народна магічна поезія: (Замовляння) / Упоряд. М.Г. Василенка, Т.М. Шевчук; Передм. М.Г. Василенка. – К.: Молодь, 1991. – 336 с.
3. Дмитренко М. К. Символи українського фольклору: Монографія / М. Дмитренко. – К.: УЦКД, 2011. – 400 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Замовляння / Упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. – К.: Видавець Микола Дмитренко, 2007. – 124 с.
6. Копаниця Л.М. Поетичний текст в усній і книжній традиції: Питання поетики та художньої семантики : навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 397 с.
7. Хомік О. Є. Український вербальний оберег: семантика і структура: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Є. Хомік. – Харків, 2005. – 22 с.

Анотація

Шуляк С.А. Функціонування словесних формул у магічних текстах замовлянь.

У статті вивчено функціонування словесних оберегових формул у магічних текстах українських замовлянь. Визначено типи цих формул: побажання, залякування, знищення, відсилання, неможливого, замикання, обміну, заклинання, прокльону, обману, запрошення, оберігання або недопущення, огороження та проаналізовано частотність їх уживання. З'ясовано структуру досліджуваних елементів. Виділено основну семантику, яка притаманна магічним формулам. Виокремлено найбільш продуктивні постійні епітети щодо позначень досліджуваної лексики. Показано місце і роль магічних словесних формул у картині світу українців.

Ключові слова: замовляння, магічні тексти, лексика, семантика, епітет, словесні формули.

Аннотация

Шуляк С.А. Функционирование словесных формул в магических текстах заговоров.

В статье изучено функционирование словесных обереговых формул в магических текстах украинских заговоров. Определено типы этих формул: пожелания, запугивания, уничтожения, отсылания, невозможного, замыкания, обмена, заклинания, проклятия, обмана, приглашения, охраны или недопущения, ограждения и проанализировано частотность их использования. Выяснено структуру исследуемых элементов. Выделено основную семантику, свойственную магическим формулам. Обозначено наиболее продуктивные постоянные эпитеты, обозначающие исследуемую лексику. Показано место и роль магических словесных формул в картине мира украинцев.

Ключевые слова: заговоры, магические тексты, лексика, семантика, эпитет, словесные формулы.

Summary

Shulyak S.A. The functioning of word formulae in magic texts of spells.

The article analyzes the functioning of word guardian formulae in the magic texts of Ukrainian spells. We defined the types of these formulae: wish, intimidation, destroying, sending the impossible, locking, exchange, spell, curse, deceit, invitation, protection, and the frequency of their usage. The article suggests the structure of the investigated elements. In addition, we defined the main semantics, which is inherent for magic formulae. Also, we defined the main productive constant epithets for denoting the investigated vocabulary. The article shows the role of magic word formulae in the picture of Ukrainian world.

Key words: spells, magic texts, vocabulary, semantics, epithet, word formulae.

УДК 81'42

Янко Юлиана Константиновна

аспирант

Горловский институт иностранных языков

ГВУЗ «Донбасский гос. пед. университет»

г. Бахмут. Украина

E-mail: yanko999@mail.ru

КАТЕГОРИЯ ОЦЕНКИ В СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Категория оценки стала объектом лингвистических исследований сравнительно недавно, в 20 веке. Изучается само понятие оценки, общие и частные классификации ее типов, способы и языковые средства выражения, роль в языке и др. Оценка рассматривается с точки зрения функционирования в структуре высказывания и текста, влияния экстралингвистических факторов на выбор типа оценки и языковых средств ее выражения в зависимости от личности коммуникантов и ситуации общения, соотношения категорий эмоциональности и оценочности, эмотивности и экспрессивности и их статуса в значении слова и др.

В рамках традиционного подхода особенно важным представляется лингвистический анализ оценочных значений, в котором существенную роль играет разделение компонентов структуры оценки на эксплицитные и имплицитные.

Несмотря на обширный круг исследований в данной области, в лингвистике отсутствует общепринятое понимание термина «категории оценки». При этом существует мнение, что оценка не может быть предметом собственно лингвистических исследований. Такого мнения придерживается С. Г. Воркачев, который полагает, что оценка «не имеет анализируемых специфических средств выражения» [8]. Другие исследователи (Н.Д. Арутюнова, Е. М. Вольф, Е.Л. Зайцева и др.) не согласны с данной точкой зрения и считают, что определенные слова («хорошее», «желаемое», «приятное») составляют особую лексико-семантическую группу, которая образует положительный оценочный сегмент в языке. Напротив, слова «плохое», «вредное», «злое» и т. д. можно объединить в противоположную лексико-семантическую группу, составляющую отрицательный оценочный сегмент [1, с. 66; 7, с. 9; 9]. Таким образом, категория оценки является одним из основных способов отражения ценностей языковой семантики.

В лингвистических исследованиях, посвященных проблеме роли субъекта в оценочных высказываниях, отмечается, что субъект оценки отличается от субъекта говорения. Первым может быть как автор текста, так и любое действующее лицо